

BP WINCENTY URBAN

Archiwa, Biblioteki
i Muzea Kościelne. T. 40: 1980

ZACHOWANY RĘKOPIS PATROLOGICZNY
Z KSIĘGOZBIORU BISKUPA JANA IV ROTH (1482—1506)

I

Napisano o biskupie Janie IV Roth, że był przede wszystkim powołany, w oparciu o gruntowne swoje przygotowanie i wykształcenie naukowe, na przewodnika prądu humanistycznego „na niemieckim Wschodzie”¹. Urodził się w Szwabii w miejscowości Wemding koło Noerdlingen, prawdopodobnie około 1430 roku². Studia odbywał w Padwie i Rzymie. Był uczniem głośnego Wawrzyńca Walli. Zaprzyjaźnił się z Eneaszem Piccolominim, Franciszkiem Poggim, Janem Guarinim, Franciszkiem Filelfem, uginającym się pod „ciężarem sławy, w jakiś bajeczny sposób produkowanej przez siebie”³. W uczelniach włoskich Jan Roth zdobył gruntowne wykształcenie⁴. W naukach prawniczych zaprawiał się na uniwersytecie w Padwie, a przedmioty humanistyczne i retorykę chłonał żarliwie w Rzymie pod kierownictwem Wawrzyńca Walli oraz innych głośnych mistrzów owych czasów⁵. Jako biskup Jan Roth jaśniał nauką i darem wymowy⁶. Wprawdzie urodził się w mało znanej miejscowości szwabskiej Wemding, ale mądrością, cnotą, nauką, darem wymowy i roztropnością został wyniesiony do wysokiej godności biskupiej⁷. Jego elekcja dokonana przez kapitułę katedralną we Wrocławiu na biskupa odbyła się w 1482 roku. Nawet zazdrośni i niechętni nie mogli zaprzeczać jego walorów osobistej dobroci, roztropności i nauki⁸. Odnośnie ludności polskiej na terenie biskupiego księstwa nyskiego biskup Jan IV Roth pozostawił pamięć raczej mniej miłą — polecając swym poddanym, dokumentem wydanym w Otmuchowie 15 czerwca 1495 roku, wsi Wójcice, należącej do otmuchow-

¹ C.H. Rother: *Ueber die Büchersammlung des Bischofs Johannes Roth*, „Schlesische Geschichtsblätter” 1923, nr 2/3, s. 15.

² W. Urban: *Szkice z dziejów diecezji wrocławskiej, Biskup Jan Roth (1482—1506)*, „Studia Theologica Varsaviensia”, vol. 1: 1967, s. 11—64.

³ S. Lempicki: *Renesans i humanizm w Polsce*, Kraków 1951, s. 3.

⁴ J. Cureus: *Annales Silesiae, Witebergae 1571*, s. 387: „omnes suos antecessores superavit eruditione”.

⁵ Nicolai Henelii ab Hennenfeld: *Annales Silesiae* (Frid. Wilh. de Sommersberg: Silesiacarum Rerum Scriptores. II, Lipsiae 1730, s. 363: „caeteris illius aetatis viris doctis notus et carus”.

⁶ N.H. ab Hennenfeld: *Annales*, s. 363: „vir cum singulari doctrina ac facultia”.

⁷ N.H. ab Hennenfeld: *Annales*, s. 363.

⁸ Sigismundi Rositzii: *Chronica et numerus episcoporum Wratislaviensium* (Silesiacarum Rerum Scriptores, I, Lipsiae 1729) s. 67. W jego ujęciu biskup Jan IV Roth to — „vir optimus, doctissimus, prudens, gravis”; Anonymi *Vitae episcoporum ecclesiae, quae olim Smorgoviensis, deinde Rytzmensis, mutato loco et nomine Wratislaviensis appellatur* (Silesiacarum Rerum Scriptores..., I) s. 195: „vir optime doctus et sapiens”, „nullum de se praebens scandalum”.

skiego zamku, opanować w ciągu pięciu lat język niemiecki, aby mogli porozumiewać się z administracją bez pomocy tłumacza⁹.

Znane stanowisko księcia Mikołaja II opolskiego, Piastowicza, opierającego się wpływom czeskim i niemczyźnie, popierającego tendencje połączenia się z Polską, skończyło się w 1497 roku ostrym konfliktem i zranieniem przez księcia Mikołaja w Nysie namiestnika Śląska, księcia Kazimierza Cieszyńskiego i biskupa Jana IV Rotha, co w rezultacie przyniosło ścięcie Mikołaja II Piastowicza toporem kata na placu przed ratuszem nyskim¹⁰.

Z innych przejawów działalności biskupa Jana IV Rotha należy podnieść troskę o wydawanie ksiąg liturgicznych, jak *Missale Wratislaviense* (Moguncja 1483 i 1499 u Piotra Schoeffera, Kraków 1505 u Hallera i Hybera), brewiarz — *Viaticum Wratislaviense* (Wenecja 1499, Wormacja 1501), rytuał — *Liber agendarum rubrice Diocesis Wratislaviensis* (Strassburg 1499 u Fryderyka Dumbacha), przygotowany w 1496 roku przez Marcina Paulsdorffa, wicedziekana i wikariusza katedralnego¹¹.

Szczególniejszym akcentem w życiu i działalności biskupa Rotha uderzają jego zainteresowania bibliofilskie. Przy nakładzie wielkich środków pieniężnych zebrał on piękny księgozbiór¹² w formie rękopisów i starodruków, który przekazał Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu i nie bez słuszności jest nazywany jej założycielem¹³.

Biskup Jan IV Roth zmarł dnia 21 stycznia 1506 roku, wskutek choroby rwy łądźwiowej¹⁴, wzbudzając swym odejściem żal u wszystkich¹⁵. Pochowany został w Kaplicy Mariackiej¹⁶. Dla Kościoła pozostawił pamięć pełną zasług¹⁷.

W odziedziczonej spuściźnie bibliofilskiej po biskupie Janie IV Roth zachował się rękopis patrologiczny, który stanowi przedmiot opisu w niniejszym artykule¹⁸.

II

Rękopis ten pisany jest bardzo starannie na pergaminie w języku łacińskim. Liczy w sumie 119 kart. Wymiary rękopisu wynoszą 17×27 cm. Oprawiony w deskę i skórę z ornamentem wzorów i linii. Zachowana jedna klamra do zamykania. Druga została urwana. Rękopis jest iluminowany. Posiada piękne

⁹ Por. G.A. Tzschoppe, G.A. Stenzel: *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und Einführung und Verbreitung deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und Ober-Lausitz*, Hamburg 1832, s. 622.

¹⁰ K. Piwarski: *Historia Śląska w zarysie*, Katowice — Wrocław 1947, s. 151.

¹¹ Urban: *Szkice*, s. 11—64.

¹² Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej AAW) IIIa3 (Statuta Capituli, Chronicon episcoporum Wratislaviensium): „Insignem habuit bibliothecam, quam omnis generis optimorum librorum magnis sumptibus in usum proprum coemerat”; AAW, IIa2: Joannis Longini (Długosz): *Cronica episcoporum*, s. 34: „Insigni praeditus bibliotheca”; *Fama posthuma virtutis et honoris episcoporum Wratislaviensium...*, Wratislaviae [1665], Typis Baummannianis imprimebat Johannes Christophorus Jacob, karta G: „Insigni dives bibliotheca”.

¹³ W. Urban: *Zarys dziejów Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*, II, Wrocław „Verbum Crucis” 1974 s. 90; J. Jungnitz: *Geschichte der Dombibliothek in Breslau*, „Silesiaca”, Breslau 1898, s. 188; M. Fliegel: *Die Dombibliothek zu Breslau im ausgehenden Mittelalter*, Breslau 1919, s. 32.

¹⁴ S. Rositzii: *Chronica et numerus episcoporum Wratislaviensium*, s. 67: „Magno omnium luctu periit”.

¹⁵ Anonymi Vitae episcoporum..., s. 195: in choro mansionariorum.

¹⁶ N.H. ab Hennenfeld: *Annales Silesiae*, II, s. 363: „cum ischiaco laborasset morbo”.

¹⁷ N.H. ab Hennenfeld: *Annales*, II, s. 363: „optime meritus”.

¹⁸ Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu (dalej BKW), sygn. nr 100 (dział rękopisów).

inicjały. Na karcie 1 mieści się inicjał kolorowy i złożony „M”. W rozwiniętej ornamentacji inicjału znajduje się herb biskupa Jana IV Rotha, po którym łatwo rozpoznać właściciela opisywanego rękopisu. Kolorowe i złożone inicjały zachowały się na innych kartach, mianowicie: k. 7v — P, k. 14 — N, k. 28v — H, k. 38r — E, k. 42v — E, k. 55 — S, k. 76 — E, k. 96 — S. Inne inicjały na kartach rękopisu są jednokolorowe.

Rękopis powstał w Italii na początku XV wieku¹⁹. Widocznie nabył go biskup Roth w czasie swych studiów w Italii i tam też przypuszczalnie został przyozdobiony w jednej z pracowni iluminatorskiej w inicjał ornamentacyjny na pierwszej karcie z jego herbem²⁰. Na karcie 55 mieści się „prefatio ad Petrum principem Lusitanie” Ambrożego, zakonnika z Florencji. Można więc wnioskować z wielkim prawdopodobieństwem, że rękopis ten powstał w środowisku florenckim.

Na wersyjnej stronie karty ochronnej omawianego rękopisu podano jego zawartość treściową, wymieniając tytuły dzieł św. Jana Chryzostoma, składających się na całość kodeksu: In hoc volumine infrascripta opera continentur — *Dialogi Sancti Johannis Chryzostomi Constantinopolitani e[pi]sco[pi] libri sex. Eiusdem De providentia Dei libri tres e G[rae]co in Latinum translati per Ambrosium monachum camaldulensem Florentinum.*

- K. 1. Incipit liber dial[ogorum] Sancti Johannis Crisostomi Constantino-pol[itani] Episcopi et Sancti Basili[us] Cesariensis Episcopi Colle[ge] beati Gregorii Nazanzerij qui intitulator de dignitate sacerdotali.
- K. 7. Incipit liber secundus.
- K. 14. Liber tertius.
- K. 25v. Na marginesie: Non hic pulchre de conpatiendo paup[er]ibus p[ro]p[ri]e mendicantibus.
- K. 28. Explicit liber tertius incipiunt Capitula quarti libri.
- K. 28v. Incipit liber quartus.
- K. 38. Incipit cap[itula] quinti libri.
- K. 38v. Incipit liber quintus.
- K. 42v. Incipit liber sextus.
- K. 54v. Explicit feliciter Sextus et ultimus liber Sancti Joha[n]nis Crisostomi de dignitate sacerdotali per modum Dialogi cum Sancto Basilio.
- K. 55. Ambrosij monachi Florentini ordinis Sancti Benedicti prefatio Ad Petrum principem Lusitanie in Johannem Crisostonum ad Stargirium monachum Areptitium de prudentia Dei incipit feliciter.
- K. 55. Sancti Johannis Crisostomi ad Stargirium Monachum Areptitium de prudentia Dei liber primus feliciter incipit. W tekście napisano „de

¹⁹ Rother: *Ueber die Büchersammlung des Bischofs Johannes Roth*, s. 20; K. Aland: *Die Handschriftbestände der polnischen Bibliotheken insbesondere an griechischen und lateinischen Handschriften*, Berlin 1956, s. 48.

²⁰ Herb biskupa Rotha przedstawia na polu tarczy dwugłowego orła nad dwoma czarnymi pasami łukowatymi. Herb ten mieści się również w rękopisie AAW, IIa1 (*Vitae episcoporum*) s. 34; kolorowy herb biskupa Jana IV Rotha; AAW, IIa2, s. 34 (*Fama posthuma*, karta G) podaje herb Jana IV Rotha: Joannes IV, † 1506, XXXIV Vratislav[iensis] episcopus. Ten sam herb mieści się na epitafium poświęconym biskupowi Janowi IV Rothowi w Kaplicy Mariackiej w katedrze wrocławskiej, wykonanym w Norymberdze w 1496 roku przez Piotra Fischera (Por. W. Urban: *Katedra wrocławska*, Wrocław 1951, s. 37; J. Jungnitz: *Die Grabstätten der Breslauer Bischöfe*, Breslau 1895, s. 16—17; K. Kastner: *Breslauer Bischöfe*, Breslau 1929, s. 26—27). Chwalewik (*Exlibrisy, polskie szesnastego i siedemnastego wieku*, Wrocław 1955, s. 84) pisze, że biskup Roth podarował Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu 68 ksiąg i rękopisów zdobnych „w jego superexlibrisy i malowane exlibrisy”.

prudencia Dei". Pisarz nie zaznaczył żadnych znaków abrewiatorskich nad tym słowem, chociaż opuścił w nim dwie litery: o oraz i; przypuszczalnie chciał napisać: pr[o]u[i]dentia. Pisarz stosuje też pisownię tegoż słowa [previdentia].

- K. 76. Sancti Johannis Crisostomi ad Stagirium Monachum Areptitium de providentia Dei liber secundus feliciter incipit.
- K. 96. Sancti Joha[n]nis Crisostomi ad Stagirium Monachum de providentia Dei Liber tertius incipit feliciter.
- K. 118. ...inquirique cum gemitu et lacrimis diuinum adiutorium ad ea perficienda que studiose proponit Deo gratias feliciter explicit. Finis.
- K. 119. Czysta.

Tekst św. Jana Chryzostoma o Kapłaństwie (Sancti Patris Nostri Joannis Chrysostomi *De Sacerdotio* libri tres) podaje J.P. Migne: *Patrologiae Cursus completus, Series Graeca*, Parisiis 1862, t. 48, p. 623—691. Dla porównania przytaczam tekst „De Sacerdotio” z rękopisu: Nr 100, k. 1. Michi quidem multi fuerint amici certi et amicitie Jura scientes solideque s[er]uantes. W tym samym przypadku tekst św. Jana Chryzostoma „De Sacerdotio” w wydaniu Migne, PG, 48, p. 623 brzmi: „Mihi quidem amici complures fuere, iique germani et veri, qui amicitiae leges et probe intelligerent et diligenter observarent”. Myśl jest jedna, ale ujęcia są inne.

Na k. 55 ...de prudentia (providentia) rozpoczyna się tekst: „Oportuerat quidem Amantissime omnium Sartaquri fueratque sane conuentissimum nos tibi nunc adesse atque in erumpnarum tuarum consortium Transire...”.

III

Dzieło św. Jana Chryzostoma „O Kapłaństwie” uznano za „najdłuższy i najslawniejszy traktat” w jego twórczości. Autor zastosował w nim formę opowiadanego dialogu z przyjacielem młodzieńczych lat studiów i ćwiczeń duchownych, jakimś Bazylim, nie dającym się utożsamić z żadnym z ówczesnych znanych nosicieli tegoż imienia²¹. Wszystko przemawia za tym, że postać Bazylego jest fikcyjną²².

Rozprawa „O Kapłaństwie” — to „złota książka w tym przedmiocie”, „magna carta” kapłaństwa²³. Ks. Wojciech Kania słusznie napisał, że „trudno byłoby znaleźć drugie dzieło, które by cieszyło się taką poczytnością, jak Chryzostoma „O Kapłaństwie”²⁴. Józef Fessler trafnie zauważył, że wśród dzieł św. Jana Chryzostoma „Libri VI de sacerdotio”, ułożone w formie dialogu, wybijają się na czoło subtelnością stylu, wdziękiem wymowy, pięknem i polotem słów²⁵. Tenże autor nie znajduje wśród starożytnych żadnej takiej książki, w której by mówiono wznioślej i godniej o kapłaństwie²⁶.

Również „Libri tres de providentia Dei ad Stagirium monachum a doemone vexatum” są ciekawe i ważne o nauce życia zakonnego. Stagiriusz, przyjaciel św. Jana Chryzostoma, obrał życie zakonne. Zabrał się szczerze do realizacji jego ideałów. Spadły na niego przeróżne doświadczenia. Był bliski rozpaczy.

²¹ Św. Jan Złotousty: *Dwadzieścia homilii i mów*, przełożył T. Sinko, Kraków 1947, s. 20.

²² Św. Jan Chryzostom: *O Kapłaństwie*, z greckiego przeł., dał wstęp i objaśn. W. Kania, „Pisma Ojców Kościoła”, t. XXIII, Poznań 1949, s. XIX.

²³ Św. Jan Chryzostom: *O Kapłaństwie*, s. XV.

²⁴ Św. Jan Chryzostom: *O Kapłaństwie*, s. XLIV.

²⁵ J. Fessler: *Institutiones patrologiae, quas ad frequentiore, utilitatem et faciliorem SS. Patrum lectionem promovendam concinnavit*, Oeniponte 1851, s. 107.

²⁶ Fessler: *Institutiones*, s. 108: „qui de sacerdotii dignitate ac functionibus sublimius digniusque loquatur”.

W tej duchowej sytuacji św. Jan Chryzostom napisał do niego „De providentia Dei”, że Bóg dopuszcza różne doświadczenia nie tylko na złych, ale i dobrych, właśnie dla ich pożytku.

Te bogate w treść duchowego życia traktaty św. Jana Chryzostoma, głośne już w starożytnym świecie, zdobył biskup Jan IV Roth i włączył w całość swego zbioru. Widocznie karmił nimi swego ducha i korzystał z bogactwa ich myśli w pracy duszpasterskiej.

DE MANUSCRIPTO PATROLOGICO IN BIBLIOTHECA
JOANNIS IV ROTH (1482—1506) EPISCOPI WRATISLAVIENSIS

S u m m a r i u m

In articulo tractatur de operibus Sancti Joannis Chrystostomi (*De Sacerdotio et De Providentia Dei*), quae feliciter inter libros episcopi Joannis IV Roth asseratae sunt.

Episcopus Joannes IV Roth, bene meritus pro Ecclesia Dioecesis Wratislaviensis, collegit insignem bibliothecam, quam Capitulo Ecclesiae Cathedralis donavit.

Inter libros huius bibliothecae sunt opera Sancti Joannis Chrystostomi (*De Sacerdotio et Providentia Dei*), quae in hoc articulo describuntur.

STANISŁAW K. OLCZAK

WIZYTACJA BISKUPA ROZRAŻEWSKIEGO JAKO ŹRÓDŁO
DO BADAŃ NAD SZKOLNICTWEM PARAFIALNYM

Chodzi przede wszystkim o pierwszą księgę wizytacji Hieronima Rozrażewskiego, biskupa wrocławskiego (czyli kujawskiego i pomorskiego), przechowywaną w Archiwum Diecezjalnym we Wrocławku¹. Od strony badań zagadnienia szkolnictwa księga ta nie została wykorzystana, jakkolwiek była między innymi obiektem pracy ks. St. Librowskiego, który zajmował się bliżej postacią biskupa Rozrażewskiego². Omawiana księga w dzisiejszej poprawnej formie nie zawiera wszystkich zwizytowanych wówczas kościołów i parafii o czym świadczy i tytuł („*Visitatio archidiaconatum Vladislaviensis, Crusviciensis et Pomeraniae*”), i zestawienia poszczególnych miejscowości kościelnych. Obejmuje akta parafii trzech dekanatów: brzeskiego i radziejowskiego (z archidiaconatu wrocławskiego) oraz raciąskiego (z archidiaconatu kruszwickiego³), zwizytowanych w roku 1582 i po raz drugi w dwa lata później (1584 r.). Ponadto księga ta zawiera dekryty wizytacyjne.

Różnica ręki i kwestionariusza przy różnych partiach zapisów wskazuje, że wizytujący a zwłaszcza skrybowie zmieniali się. Od karty 1 do 13 znajdują

¹ Archiwum Diecezjalne we Wrocławku: sygn. 5 (69), rok 1582, 84 (cyt.: ADWI. 5).

² S. Librowski: *Biskup Hieronim Rozrażewski jako humanista i mecenas*, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 11: 1965, 201—263 (cyt.: Librowski: Bp H. Rozrażewski). Autor w tym artykule powołuje się na swoją pracę: *Hieronim Rozrażewski, biskup kujawski i pomorski (1581—1600)*. (Maszynopis pracy doktorskiej w posiadaniu autora).

³ O przynależności dekanatu raciąskiego do archidiaconatu kruszwickiego względnie wrocławskiego zob. S. Librowski: *Wizytacje diecezji wrocławskiej, cz. 1: Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1: *Wstęp ogólny do wizytacji*, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 8: 1964, s. 37.